

Тетяна Логвиненко, Валентина Мисько

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДИТИНИ В БУДИНКУ СИРІТ ЯНУША КОРЧАКА

У статті розглядаються основні аспекти соціалізації дітей-сиріт у Будинку сиріт у Варшаві на початку ХХ ст., де реалізував свою систему виховання польський педагог-реформатор Януш Корчак. Характеризуються зміст, мета, засади, основні завдання, засоби соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, аналізуються механізми, які сприяли розкриттю потенціалу дитини для успішного засвоєння нею норм суспільного життя.

Ключові слова: дитина, соціалізація, Будинок сиріт, самопізнання, повага, система виховання, самовиховання, взаємодія, спілкування.

Tetiana Lohvynenko, Valentyna Mys'ko

CHILD'S SOCIALIZATION IN THE ORPHANS' HOUSE OF JANUSZ KORCZAK

The article considers main aspects of orphans' socialization in the House of Orphans in Warsaw at the beginning of the twentieth century, where Janusz Korczak, a Polish pedagogue-reformer, realized his own system of education. The author characterizes the content, the purpose, principles, major tasks and means of socialization of orphans and parentally neglected children; analyzes mechanisms that promoted the development of a child's potential in order to adopt social life norms successfully.

Keywords: child, socialization, Orphans' house, self-knowledge, respect, system of education, self-education, interaction, communication.

Швидкоплинні умови життя та високі вимоги до організації навчально-виховного процесу змушують шукати ефективні психолого-педагогічні

підходи, щоб привести у відповідність із запитам сучасного суспільства методи соціального виховання. У цьому сенсі проблема соціалізації дитини набуває особливої значущості.

Унікальна постать Януша Корчака, польського педагога-реформатора початку ХХ ст., та його система виховання понад сто років захоплюють педагогів-науковців світу. Виховну систему Я. Корчака досліджують його біографи – М. Кіяновська, Й. Ольчак-Ронікер, А. Левін. В контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговують наукові розвідки Н. Ушакової та Р. Валеєвої на тему соціальної інтеграції та соціалізуючого впливу на дитину системи самоврядування у варшавському Будинку сиріт, Р. Новгородського – про основні ідеї соціалізації дитини, та В. Тихолоз – про виховну систему Я. Корчака в історико-педагогічному контексті.

У світі активно вивчають унікальну виховну систему та педагогічну концепцію польського педагога, на жаль, менш активно – в Україні. Проблема сирітства та соціалізації дітей в умовах військової агресії вимагає звернення до досвіду роботи Януша Корчака.

Протягом кількох десятиліть роботи в Будинку сиріт, заснованому 1912 р. у Варшаві, Януш Корчак (Генрік Гольдшміт) досліджував, спостерігав, вимірював, зважував, експериментував та невтомно записував отримані фактичні дані. У результаті багаторічної копійки праці було зібрано статистику щодо стану здоров'я, розвитку і соціалізації дітей, які виховувалися в інтернаті. «Спостереження за однією дитиною дає так само багатий матеріал, однакову суму турбот і задоволення, що й спостереження за великою кількістю дітей. Бачиш у цій одній дитині значно більше, тонше відчуваєш і глибше продумуєш кожен факт»¹.

Як стверджує М. Кіяновська, «у післявоєнній Польщі існувало таке поняття – „діти Корчака”. Усі знали, що „діти Корчака” – етичні, скромні, чесні та справедливі. Що у них є совість і почуття гідності – не так уже й мало, зважаючи на те, що у момент, коли вони з'являлися на порозі Будинку сиріт, вони були справжніми „дітьми вулиці” – з відповідними звичками та зовсім без майбутнього»².

Януш Корчак, коли зіткнувся з життям варшавських бідняків, відчув непохитну впевненість у своєму виборі. Він остаточно вирішив присвятити своє життя дітям: «Повторюю: я прийняв рішення шукати дитину. Несподівано знайшов сироту»³.

¹ Я. Корчак. *Право на повагу: Вибрані твори* / упор. І. Ковальчук, пер. з пол. І. Ковальчук, Б. Матіяш, Р. Свято. Київ 2012, с. 196.

² Там само, с. 328.

³ J. Korczak. *Dzieła*, т. 14 (1): *Pisma rozproszone. Listy (1913-1939)*. Warszawa 2008, с. 27.

Основним принципом виховної діяльності в Будинку сиріт було ставлення до дитини як до рівноправної людини, гідної поваги дорослого. Корчак сприймав дитину рівноцінною дорослій людині сьогодні, а не в перспективі недалекого майбутнього. У зв'язку з цим, усі чинники, що тією чи іншою мірою впливали на дитину, розглядались з посиленою увагою. Адже Корчак був переконаний у глибинній значущості та першорядному значенні виховного середовища і суспільного оточення, в якому розвивається дитина для формування її індивідуальності. У цьому він вбачав мету соціалізації дитини в сиротинці.

Корчак вважав, що «політична, суспільна ситуація в країні безпосередньо впливає не лише на кількість безпритульних дітей, але й на їх свідомість»⁴. Тому він наголошував, що особистість дитини, її характер і поведінка зумовлені процесами, що відбуваються у суспільстві.

Основні засади соціалізації дитини «по-корчаківськи»:

- статус дитини як активного суб'єкта соціалізації (дитина повинна сама досягнути сенс того, чого від неї сподіваються дорослі);
- оптимальні умови для проходження соціалізації (формування соціально значущих якостей повинно відбуватися в атмосфері любові, поваги та довіри).

Кожна дитина в Будинку сиріт почувалася захищеною та відчувала постійну турботу про себе. Такого результату досягали завдяки згуртованості та родинному ставленню один до одного мешканців інтернату. За молодшими мешканцями були закріплені старші, які в усьому допомагали та піклувалися про товаришів. Робили спільні «сімейні» фотографії, дарували одне одному подарунки. «Корчак навіть у такий спосіб вчив сиріт, що тепло родинного дому – основа основ. І в часи, коли більшість сиротинців та інтернатів намагалися ізолювати своїх підопічних від „згубного” впливу сім'ї і вулиці, Корчак докладав усіх зусиль, щоби зв'язок дітей із рідними в жодному разі не уривався»⁵.

Корчак створював у Будинку сиріт свій власний гуманний соціум, стартовий майданчик соціального виховання дітей. Виконуючи соціальне замовлення громади, він сам визначав набір засобів соціалізації: матеріальну й духовну культуру, спілкування, методи гуманного виховання і навчання. Навіть в обстановку дитячих будинків, на перший погляд сувору та сумну, він прагнув привнести усмішки і радість.

⁴ Р. Новгородський. Ідеї соціалізації особистості в контексті педагогічної спадщини Януша Корчака // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя* [=Психолого-педагогічні науки] (2012, № 3), с. 177.

⁵ Я. Корчак. *Право на повагу*, с. 24.

Зокрема, Корчак «прагнув до створення виховного середовища, в якому дитина буде почуватися добре, де може бути собою і де взаємостосунки між дітьми і дорослими будуть опиратися на засадах соціальних вимог, що поважають права обох сторін»⁶.

Провідним засобом соціалізації педагог вважав колектив. Корчак зазначав, що особистості створюють колектив, а колектив виховує особистості, які перетворюють колектив. Саме в колективі, у взаємодії та спілкуванні, у дитини виховуються почуття любові та співчуття. Планові педагогічні заходи, які реалізуються в сиротинці та інших соціально-виховних інститутах, дають незначний ефект, бо складають лише незначну частину всіх впливів на колектив і дитину. Януш Корчак пропонував індивідуальний підхід до кожного вихованця, пропагував поважливе ставлення до дитини, до її права на власні бажання, домагання, вимоги, інтереси, власне життя. У своїх працях він писав про «дитину», а не про «дітей», зосереджуючи увагу на значимості індивідуального підходу у вихованні. «Основним принципом діяльності та ставлення до всіх – і хворих, і брудних, і вередливих – були любов, повага та емпатія. Він підмічав у дитини найменші схильності і дійшов висновку, що виховання – це процес постійного пізнання дитини й розвитку її природних здібностей»⁷. Таким чином здійснювалася особистісна соціалізація.

Соціалізація відбувалася на рівні діяльнійсної та діалогової взаємодії вихованця та вихователя.

Елементи корчаківської виховної системи діяльнійсного рівня:

- чергування, або, як назвав цей вид діяльнійсності сам Корчак, – «вішалка для щіток». «Слід було назвати: чергування. Але мені захотілося написати: вішалка для щіток, щоб наголосити на тому, що самі по собі чергування нічого не варті, якщо ми одночасно не виберемо поваги колективу до щітки для прибирання, ганчірки, відра, совка для сміття»⁸, оскільки «якщо ми дбаємо не про те, щоб праця дітей замінила роботу найманих працівників, а щоб виховувала та навчала їх – ми повинні організовувати цю працю не абияк, а ґрунтовно її вивчати, випробовувати, розділити між усіма, і контролювати, і удосконалювати, і присвячувати їй багато думок»⁹;

⁶ A. Lewin. Korczak znany i nieznan // *Wyższa szkoła pedagogiczna*. Warszawa 1999, с. 208.

⁷ В. Тихолоз. *Історія соціальної педагогіки: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Соціально педагогіка»*. Черкаси 2013, с. 36.

⁸ Я. Корчак. *Дитя людське: Вибрані твори / упор. С. Петровська, пер. з пол. В. Каденко, О. Ірванець, К. Москалець*. Київ 2007, с. 238.

⁹ Там само, с. 239.

- шафа для знахідок – яка була створена тому, що «навала законних, слухних прохань дітей: зошит, олівець, перо, шнурок, голка, наперсток, гудзик, мило – з ранку до вечора. Але видаєш один раз на день у визначену годину. Хто спізнився, забув, має чекати до наступного дня»¹⁰, – формувала в дитини стриманість, дисциплінованість та планування власної діяльності;
- парі, – укладалися між вихователем і вихованцем з метою поступового зниження гостроти девіації, із залученням у цей процес активної особистої мотивації вихованця;
- списки раннього вставання і списки бійок допомагали дітям навчитися контролювати свою поведінку за допомогою зовнішніх стимулів, добровільно беручи на себе відповідальність за соціально значиму діяльність;
- наставництво старших вихованців над молодшими; плєбіцит, або загальне таємне голосування дітей, стосовно нового мешканця сиротинця. Кожна дитина обирала з розданих карток «плюс» (люблю, поважаю), «мінус» (ставлюся негативно), «нуль» (байдужий), після чого вихованець, що вважався просто «новачком», отримував громадянське звання. На основі обговорення отриманих даних йому присвоювалося одне з таких звань: товариш, мешканець, байдужий мешканець, обтяжливий прибулець. Кожне з цих звань давало певні законні права і привілеї, або ж законні обмеження.

Створена в Будинку сиріт система самоврядування, що складалася з дитячого парламенту (Сейму), Товариського суду, який діяв на підставі Кодексу, і Ради, на якій обговорювалися важливі побутові проблеми, організація свят тощо, забезпечувала регулювання стосунків між мешканцями сиротинця (як дітьми, так і дорослими, оскільки прийняті рішення були обов'язковими до виконання для всіх), захист прав (позивалися та притягувалися до відповідальності як вихованці, так і вихователі), створення атмосфери демократичного співіснування, почуття захищеності, справедливості та рівних прав для кожного.

Елементи діалогового рівня:

- дошка оголошень («На видному місці, не надто високо, висить на стіні дошка, на якій ти прикріплюєш кнопками всілякі розпорядження, повідомлення та оголошення»¹¹), яка «спочатку примушує, а потім призвичаює його (вихователя) до того, щоб він завчасно

¹⁰ Я. Корчак. *Дитя людське*, с. 232.

¹¹ Там само, с. 238.

обдумав план кожного заходу. Вихователі не вмiють спілкуватися з дітьми за допомогою писаного слова – це велика помилка»¹²;

- поштова скринька для листування вихованців з педагогами, яка «навчає дітей чекати на відповідь: не зараз, не на першу вимогу; відрізнити дрібні та короткочасні образи, клопоти, бажання, сумніви. Написання листа потребує рішучості (і так часто буває, що лист, вкинутий до скриньки, діти намагаються забрати). Вона вчить їх думати, мотивувати. Вона вчить їх хотіти й уміти»¹³;
- полиця («може бути додатком до дошки. На полиці стоять: словник, збірка прислів'їв, енциклопедія, опис та план міста, антології, календар»¹⁴);
- нотаріальна книга («У Нашому Домі запроваджено так звану нотаріальну книгу, в якій записується, хто кому що позичив, хто з ким зробив обмін, хто кому що продав... Нотаріальна книга мала своїм завданням стежити за тим, щоб при обмінах, позичках, продажу одні не збагачувалися коштом інших»¹⁵);
- перша дитяча газета. Саме газета стала одним із головних структурних елементів корчаківської системи виховання, без якої педагог не уявляв собі виховної діяльності, адже «газета є тією міцною ланкою, вона пов'язує тиждень із тижнем і об'єднує дітей, персонал та технічних працівників в одну неподільну цілісність»¹⁶.

Він планував заснувати і видавати загальнодоступну газету дітей та молоді. Це мав бути автономний елемент медіа, який би видавали діти, для дітей і про дітей. Дорослі повинні задовольнити право дітей бути вислуханими. «Доктор приділяв велику увагу виданню газети Будинку сиріт. Він вважав, що систематичне документування повсякденних і святкових подій, складання планів, осмислення досягнень – усе це створює спадкоємність між минулим і майбутнім, зміцнює почуття спільноти між вихованцями, педагогами та персоналом. Він не уявляв собі виховної інституції без власного видання. Тому 8 серпня 1913 року було започатковано «Tygodnik Domu Sierot» («Тижневик Будинку сиріт»). Часопис виходив у єдиному примірнику. Відомо, що газету читали на щотижневому зібранні дітей і персоналу в суботу вранці. Вона мала форму зшитку, куди вписували рапорти й

¹² Я. Корчак. *Дитя людське*, с. 233.

¹³ Там само, с. 234.

¹⁴ Там само, с. 235-236.

¹⁵ Там само, с. 250.

¹⁶ Там само, с. 245.

повідомлення, дитячі статті й тексти, скарги, коментарі, подяки. Проіснувало видання до серпня 1914 року, коли почалася Перша світова війна. Завдяки тому вціліла безцінна інформація про початки Будинку сиріт»¹⁷. Пізніше, в 1926 році, з'являється «Mały Przegląd» («Малий огляд»). Газета була не лише виховним елементом, способом взаємодії з дорослими, можливістю спілкування, вислуховування дітей, а й виконувала інші, не менш важливі, функції. Зокрема: дидактичну – діти вчилися грамотно писати польською мовою; морально-етичну – в період наростання націоналістичних та антисемітських настроїв Корчак намагався за допомогою газети укріпити міжнаціональну толерантність серед однолітків – поляків та євреїв.

Газета була свого роду дзеркалом життя дитячого закладу, «безцінним науковим документом»¹⁸: вона інформувала, звертала увагу на недоліки, охоплювала всі питання життя дітей.

Корчак був переконаний у тому, що «одними з найважливіших бар'єрів, перешкод в налагодженні доброго контакту між дорослим та дитиною є, якщо так можна сказати, вербалізація цього контакту. Одне – говорити до дитини, а інше – розмовляти з дитиною. Цю велику правду Корчак відкрив в часи своїх літніх колоній»¹⁹. Перебуваючи з дітьми на літніх канікулах в Міхалувці (організувало варшавське Товариство літніх дитячих таборів), Корчак писав: «Під час розмови в лісі вперше я не говорив до дітей, а з дітьми, не про те, що я хотів, щоб було, а про те, що вони хотіли і могло б бути. Може, вперше я переконався, що в дітей можна багато навчитися, що вони можуть і мають право ставити свої вимоги, умови, висувати застереження»²⁰. Період життя колонії – це, насамперед, оздоровлення дітей, надання їм всього необхідного для росту і розвитку організму та індивідуальності. Важливо все – сонце, річка, здорове харчування, гра на свіжому повітрі, праця. «Не відомо, коли Корчак робив нотатки, бо увесь день він був разом із дітьми. Проте, коли з ретельністю репортера і чутливістю великого письменника він описав їхній побут, виявилось, що в Міхалувці найпрозаїчніша дійсність перетворювалася на захопливу пригоду, хлоп'яча війна шишками та паличками набувала величі й пафосу гомерівських битв, а ретельне спостереження за дітьми вело у край нескінченних психологічних відкриттів»²¹.

¹⁷ Й. Ольчак-Ронікер. *Януш Корчак. Сторінками біографії* / пер. з пол. А. Павлишин. Київ 2012, с. 178.

¹⁸ Р. Валеева. Воспитательная система Януша Корчака // *Российско-Американский форум образования: электронный журнал* (2010, т. 2, вип. 1).

¹⁹ A. Lewin. *Korczak znany i nieznan*, с. 230.

²⁰ J. Korczak. *Dzieła*, т. 14 (1): *Pisma rosproszone. Listy (1913-1939)*, с. 235.

²¹ Й. Ольчак-Ронікер. *Януш Корчак. Сторінками біографії*, с. 155.

У результаті цього в дитини формується ієрархія соціальних мотивів і цінностей, що допомагають їй орієнтуватися у внутрішньому і зовнішньому світі на основі діалогу з іншими та з самою собою.

Ще однією формою соціального виховання дитини було, на думку Корчака, самопізнання²². «Ми звертаємо увагу на дитину, коли вона заважає і турбує, – лише ці моменти ми помічаємо й пам'ятаємо. Ми не бачимо, коли дитина спокійна, серйозна, зосереджена. Ми зневажаємо святі хвилини розмови дитини із собою, із світом, з Богом. Дитина змушена захищати свої бажання й поривання від кпинів і шорстких зауважень, дитина приховує своє прагнення порозумітися, не визнає рішення виправитися»²³. «Дитина спостерігає за собою, аналізує свої вчинки. Ми тільки не помічаємо цієї праці, бо не вміємо читати між рядками її знехотя киданих речень. Хочемо, щоб дитина звирялася нам у всіх думках і відчуттях. Самі не надто схильні до звиряння, не хочемо чи не вміємо зрозуміти, що дитина значно сором'язливіша, вразливіша, чутливіша до грубого стеження за її духовними хвилюваннями»²⁴.

Януш Корчак підтримував ідею про те, що активно проявляти себе, реалізувати свій потенціал, самостверджуватися – це життєва необхідність кожної здорової дитини, і в цьому він вбачав зміст соціалізації. І щоб дитина проявила активність у самовиявленні, самоствердженні та самореалізації, слід правильно організувати процес соціалізації²⁵.

Самопізнання дитини відбувалося через спілкування з компетентним дорослим, педагогами та дітьми, а також організацію життя дитини в різних видах діяльності. «Бачачи в мені зразок досконалості, прагнучи бути схожими на мене, вони наївно і з вдячністю налаштовуються на мій тон справедливості, чесності, обов'язку. Хочеться, мабуть, застерегти: надто не напружуйтеся. Якщо навіть не говориш це, вони відчувають самі»²⁶. Отож особливу роль в Будинку сиріт Корчак відводив вихователю. Будинок сиріт був, так би мовити, лабораторією виховання дитини. «Інтернат і школа – територія досліджень, виховна клініка»²⁷. В цій лабораторії роз-

²² Див.: Н. Ушакова. Содержание процесса социального воспитания в педагогическом наследии Я. Корчака // *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова* (2012, т. 18), с. 282-286.

²³ Я. Корчак. *Право на повагу*, с. 46.

²⁴ Там само, с. 221.

²⁵ Р. Новгородський. Ідеї соціалізації особистості в контексті педагогічної спадщини Януша Корчака, с. 178.

²⁶ Я. Корчак. *Избранные педагогические произведения* / пер. з пол. К. Сенкевич. Москва 1979, с. 412.

²⁷ Я. Корчак. *Право на повагу*, с. 167.

роблялася не лише педагогічна концепція Корчака, авторська система виховання дітей, а й справжня школа для вихователя. «Дім сиріт був найкращою педагогічною школою, яку тільки можна собі уявити»²⁸. «Також він стверджував, і це цілком нове, – що вихователь відповідальний за виховання не тільки перед суспільством, але також і перед вихованцем – за те, яким є суспільство. В цьому значенні обов'язки вихователя поважно зростають, набувають нового значення і ваги»²⁹.

Діяльнісна та діалогова взаємодія в поєднанні з самопізнанням становили зміст соціалізації в Будинку сиріт Януша Корчака.

Окрім тривалого та складного процесу набуття соціальних навичок мешканці Будинку сиріт мали можливість пройти й професійну соціалізацію. Оскільки Януш Корчак надавав особливого значення роботі вихователя, він роздумував і над засадами професійної підготовки педагога.

Згідно з регламентом, коли вихованцеві виповнювалося 13 років і починався останній рік його перебування в сиротинці, родичів кликали на нараду щодо планів на майбутнє. Якщо вихованець хотів далі вчитися в гімназії чи набути фаху в училищі, то він міг після досягнення 14-річного віку подати заяву до опікунської комісії Будинку сиріт про продовження перебування на рік чи два до часу закінчення навчання. Якщо заява була переконливо обґрунтована, її задовольняли. Щасливець отримував житло й засоби до існування, але повинен був кілька годин щодня піклуватися про молодших вихованців. Так у 1925 році було засновано Бурсу, завдяки якій молоді люди проходили щодня тригодинну практику під керівництвом досвідчених педагогів, аналізували щоденникові записи щодо дитини, яка перебувала під опікою і брали участь у семінарах, отримували вищу освіту. Переважно бурсисти були вихованцями інтернату, що забезпечувало їм плавну соціальну адаптацію, самовизначення і самореалізацію на початкових етапах становлення педагогічної діяльності та громадянської позиції.

Соціально-педагогічна праця Януша Корчака в Будинку сиріт, його науково-педагогічна творчість припали на складний міжвоєнний період. Особливу увагу науковець приділяв проблемам соціалізації дітей без опіки та піклування батьків. Кількість дітей-сиріт і соціальних сиріт на початку ХХ ст. сягала загрозливих масштабів. Результативність системи виховання Януша Корчака принесла їй світову популярність.

Серед основних результатів цієї системи – оптимальне поєднання колективного та індивідуального підходів у системі виховання; налагодження системи захисту прав дитини, поваги до неї; впровадження спектру

²⁸ А. Lewin. *Korczak znany i nieznan*, с. 26.

²⁹ Там само, с. 299.

форм діяльній та діалоговій взаємодії, що сприяло успішній соціалізації мешканців Будинку сиріт.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що досвід роботи Будинку сиріт та педагогічна спадщина Януша Корчака актуальні для української освіти. Соціалізація дитини в умовах воєнного конфлікту складна і вимагає особливих засобів. Досвід та педагогічна спадщина Януша Корчака є невичерпним джерелом засобів, методів, форм, необхідних для успішної інтеграції молодого покоління в умовах, що постійно змінюються.